

**ГАЗЕТА «ГРОМАДСЬКА ДУМКА» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ
УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія проблеми	7
1.2. Характеристика джерел	11
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	14
РОЗДІЛ 3. ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ НАПРЯМ ГАЗЕТИ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА».....	20
3.1. Газета «Громадська думка» про суспільно-політичні події та вибори до Державної думи.....	20
3.2. Партійно-політичний та національно-культурний вектор видання. Український рух на сторінках «Громадської думки»	24
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	32

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

«ГД» - газета «Громадська думка»

ВУАН – Всеукраїнська академія наук

ГАРФ – Госсударственный архив Российской Федерации

КДП – Конституційно-демократична партія

ППП – Партія правого порядку

ПСР – Партія соціалістів-революціонерів

РСДРП - Російська соціал-демократична робітнича партія

СДРЄНР - Союз для досягнення рівноправ'я єврейського народу в Росії

СРН – «Союз русского народа»

США – Сполучені Штати Америки

ТУП – Товариство українських поступовців

УДП – Українська демократична партія

УДРП - Українська демократично-радикальна партія

УНІК - Український науковий інститут книгознавства

УПК – Український політичний клуб

УРП – Українська радикальна партія

УСДРП - Українська соціал-демократична робітнича партія

ЦДІАК України –Центральний державний архів України у м. Києві

ВСТУП

Актуальність роботи. Періодичні видання є важливим джерелом ретроспективної історичної інформації. У них, крізь призму світогляду членів редакційної колегії й авторів газет і журналів, відображаються події, що стосуються різних сторін суспільного життя. Проте, в Російській імперії, внаслідок низки причин політичного характеру, українська преса перебувала під заборонаю, а після появи національних газет і журналів – під пресом репресій і цензури. Попри це, національна періодика стала голосом українства, яке оцінювало поточні події та висловлювало власне бачення майбутнього. Відтак важливо з'ясувати, як оцінювала українська преса різні аспекти буття початку ХХ ст., зокрема соціально-політичні конфлікти в період першої російської революції, та перспективи розвитку українського народу. Тому з'ясування ідейно-політичного напрямку та контенту першої в Наддніпрянській Україні щоденної української газети «Громадська думка» (далі «ГД». – Авт.) є насущним завданням історичних досліджень.

Отже, **об'єктом** нашого дослідження є газета «ГД», яка видавалася у 1905–1906 рр.

Предметом дослідження є процес утворення часопису, діяльність редакційної колегії, висвітлення на шпальтах газети суспільно важливих громадсько-політичних подій, котрі відбувалися в період першої російської революції.

Мета наукової роботи полягає у комплексному дослідженні на основі джерел, історичних досліджень та опублікованих видань роль газети «ГД» у відтворенні суспільних процесів, зокрема соціально-політичних конфліктів в Наддніпрянській Україні в період революції 1905–1907 рр.

Для досягнення поставленої мети визначені такі **завдання**:

- з'ясувати історіографію проблеми;
- охарактеризувати історичні джерела, які стали основою дослідження;
- окреслити історичні умови заснування видання;
- описати структуру газети «ГД», схарактеризувати політичні та ідеологічні

погляди членів редакційного колективу газети;

- з'ясувати, як відтворені в часописі суспільно-політичні події в Росії доби першої російської революції.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із грудня 1905 р., який став часом заснування видання по серпень 1906 р., коли після обшуків у приміщенні редакції влада заборонила друк газети. Вихід за хронологічні рамки зумовлювався необхідністю з'ясування історичних обставин епохи: передумов появи газети та її вплив на суспільне життя Наддніпрянщини.

Територіальні та географічні межі дослідження охоплюють територію українських губерній Російської імперії, оскільки читацьку аудиторію газети складало населення, що проживало переважно на цих землях.

Методологічна основа роботи ґрунтується на системі основоположних принципів історичного дослідження: історизму, системності, комплексності, закономірності та об'єктивності.

У роботі також застосовано загальнонаукові методи дослідження. Серед них – метод аналізу та синтезу. Серед історичних методів – порівняльно-хронологічний та порівняльно-історичний. Це дозволило виявити та простежити в темпоральному розрізі важливі тенденції в історичних процесах, що проходили в 1905–1906 рр. в різних регіонах України та Російської імперії.

Наукова новизна та цінність роботи полягає у тому, що поставлена та розроблена проблема не знайшла систематичного та всебічного висвітлення в історичній науці. Тому, представлена робота є першим дослідженням газети «ГД», як джерела із історії соціально-політичних процесів періоду революції 1905–1907 рр.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що основний зміст і висновки роботи можуть стати базою при написання наукових статей, методичних посібників, розробки лекційних курсів для студентів-істориків і журналістів. Ця наукова робота може стати також основою для подальших досліджень.

Структура наукової роботи відповідає меті та є послідовним вирішенням

поставлених завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, чотирьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та переліку умовних скорочень. Повний обсяг наукової роботи становить 37 сторінок, з яких 30 сторінок основного тексту, 7 сторінок займає список використаних джерел та літератури (73 позиції).

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Газета «ГД», лише нещодавно стала предметом спеціальних наукових досліджень. Проте більшість історичних праць тільки опосередковано стосується висвітленню соціально-політичних процесів на сторінках газети. Основна маса публікацій присвячені характеристиці контексту – історичній епосі, в яку існувало та яку відтворювало видання.

Історичні дослідження української періодики поч. ХХ ст. умовно поділяють на три періоди: перший охоплює 1905–1917 рр.; другий – з 1918 і до початку 1990-х рр. і третій – з 1991 р. і до сьогодні.

Унікальністю історичних досліджень першого періоду є те, що вони були створені в один час із виданням, що безумовно мало на них вплив. Автори зазначених праць часом самі були причетні до функціонування видання.

Одну з перших спроб введення в наукову площину тематики української преси зробив Б. Грінченко (автор «ГД»), котрий у своїй праці «Тяжким шляхом» описав шлях становлення української преси. Автор зацентрував увагу на труднощах, котрі постають перед україномовними газетами. Зокрема, згадується про заборони друку 1863 та 1876 рр. та про нелегальні видання за кордоном у Галичині та Буковині [41].

Важливою для розуміння тієї картини, що склалася на поч. ХХ ст. в Україні є праця редактора «ГД» С. Єфремова «Вне закона», яка інформує про тотальний контроль цензурою усіх друкованих періодичних видань [45]. Інше дослідження цього ж автора цінне характеристикою епохи: історичних умов, в яких зародилася газета, ідейно-політичних сил, що репрезентували українство, зокрема й близьку до «ГД» Українську демократично-радикальну партію (УДРП) [46].

Одна з перших праць, присвячених українському національному відродженню, належить українському соціал-демократу, члену Союзу визволення України, історичу В. Дорошенку [44]. Серед найбільших здобутків національного руху в 1905–1907 рр. автор називав українську пресу.

«Найважливішою серед них (українських періодичних видань. – Авт.), – писав історик і політичний діяч, – була безперечно «Громадська думка» в Києві – одинока українська щоденна газета...» [44, с. 52].

З становленням в Україні більшовицької влади будь-які дослідження, що проводилися істориками на території України й так чи інакше торкалися проблеми українського питання, зокрема україномовної преси, здебільшого проводилися крізь парадигму більшовицької ідеології, збудованої на постулатах марксизму-ленінізму.

Активним дослідником української преси в ті часи був член УНІК, бібліограф, В. Ігнатієнко. Серед його праць є публікація, присвячена українській пресі 1905–1907 рр., яка містить важливу інформацію про початки створення україномовних видань. Він писав, що цей період є дуже цікавим, бодай тому, що хоч владі і вдалося вгамувати революційні настрої населення, проте, саме тоді було закладено снаряд, *«котрий знищив самодержавство в 1917 р.»* [51]. У 1930 р. В. Ігнатієнко видав свою ґрунтовну «Бібліографію української преси». Це була перша в українській історіографії спроба створити довідник-показчик усієї палітри україномовних періодичних видань, починаючи з 1816 р. [50].

Цікавила дослідників і проблема цензури. У 1934 р. було опубліковано листи К. П. Победоносцева до Е. М. Феоктістова, які характеризують вплив цензури на друковані органи. У виданій праці вміщено статтю Б. Горєва «Победоносцев и цензура», котра зазначає про намагання влади через Головне управління зі справ друку вплинути на періодичні друковані видання Росії [40].

Велику цінність для нас складають наукові праці, які були опубліковані закордоном, адже саме ці дослідження були позбавлені тиску збоку комуністичної ідеології та мали риси об'єктивності та неупередженості. Однією із таких є «Історія української преси», фундаментальне дослідження А. Животка, в якому автор охарактеризував усю історію вітчизняної журналістики, від початків періодичних видань у ХІХ ст. до середини ХХ ст. Специфікою цієї праці є те, що перше видання побачило світ у 1946 р., в Мюнхені, а в Україні її перевидавали аж у 1999 р. [47].

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. перед дослідниками відкрилися нові можливості. Відтепер у них з'явилася змога опрацьовувати ті документи, котрі були засекречені та проводити дослідження, яких у радянський період з ідеологічних причин не могли реалізувати.

Дослідження українських періодичних видань у контексті громадсько-політичного життя, зокрема впливу революції 1905–1907 рр., проводив В. Крупський. Учений характеризував ідейне забарвлення та зміст газет і журналів і наголошував на тому, що при першій же нагоді українська інтелігенція робить спроби домогтися скасування заборони на друк українською мовою [55].

Над історіографією проблеми українського національного відродження у 1905–1914 рр. працював В. Меша. В однойменній монографії дослідник охарактеризував проблеми становлення української нації та розвитку національної ідеї крізь призму розвитку національно-політичного руху в Україні. Окрему увагу він приділив розвитку української преси зазначеного періоду [57].

Вагомий внесок у дослідження газети «ГД» зробила А. Кобинець, яка з цієї тематики захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидат філологічних наук. Авторка розглядала видання у контексті утвердження української національної ідеї. Наукиня вважала, що чільною темою щоденника «ГД» було громадсько-політичне життя Росії [53].

Низку статей, присвячених пресі Наддніпрянщини, опублікувала Т. Бурдега. В одній з них вона спробувала проаналізувати відродження української преси в 1905–1907 рр. на прикладі видань «Рідний край», «Хлібороб», «ГД» та «Рада». У результаті роботи, дослідниця дійшла висновку, що в період відродження україномовних видань редактори та видавці ставили національний інтерес над власним, що й сприяло визріванню ідей української державності [39].

Важливим для історії української преси є дисертація І. Кучернюк. У своїй роботі вона характеризує вплив часопису «Рідний Край» на суспільно-політичне

та культурне життя України в 1905–1906 рр. Дослідниця акцентує увагу на відображенні на сторінках видання національно-культурних вимог українців [72].

Становлення сатиричних видань у Наддніпрянщині охарактеризовано в дисертації Н. Зикун. Наукиня зазначає, що саме в цей час на сторінках української преси формуються сатиричні жанри, котрі пізніше стали широко використовуватися в радянській опозиційній пресі [71].

Останнім часом значний інтерес проявляється до інформації, що проливає світло на єврейське питання періоду першої російської революції. Ця проблема знайшла відображення у роботі М. Андрійчука, котрий приділив достатньо уваги висвітленню на шпальтах «ГД» питання про єврейські погроми, зазначивши на тому, що редакція пильно слідкувала за ходом подій і засуджувала їх [36].

Важливе значення для дослідження мають праці О. Кирієнка, О. Міллера, Н. Шингарьової, присвячені запровадженню обмежень українського друкованого слова російським царизмом та історії цензури [52], [59], [69]. У них з'ясовано обставини запровадження, зміст та наслідки Емського указу, функціонування інституту цензури та його вплив на періодичні видання, зокрема – спрямування на нищення українського слова [59].

Низка праць присвячені характеристиці ідейно-політичних напрямів суспільного життя, політичних організацій, про які йшлося на шпальтах «ГД». Зазначені публікації дозволяють краще зрозуміти контекст дослідження. Важливе значення мають дослідження з історії лібералізму в українських губерніях Російської імперії, адже саме в цьому середовищі народилась і реалізувалась ідея щоденної української ліберально-демократичної газети. Відтак відзначимо праці Г. Буканова [38], С. Іваницької (Чмир) [49], [68] В. Колесника та Л. Могильного [54], В. Стрільця [65].

Нами використано низку публікацій про інші ідейно-політичні напрями й організації, які характеризувалися на сторінках «ГД» [46], [53], [59], [60], [63], [62]. Вони уможливають з'ясувати ідейно-політичну сутність різноманітних

партій, спілок, товариств, газет і журналів доби революції 1905–1907 рр.

Не оминула вітчизняна історіографія і постаті діячів, котрі стояли біля витоків української національної преси. Одним із творців «ГД» став громадсько-політичний діяч, меценат, засновник першого щоденного українського органу Є. Чикаленко [64]. Його соратником і редактором газети був відомий діяч, публіцист, а згодом віце-президент ВУАН, академік С. Єфремов [63]. Аналіз життєтворчості С. Єфремова в публіцистиці спробував зробити Л. Могильний. У статті «Сергій Єфремов та імперська цензура» дослідник з'ясував вплив на діяльність С. Єфремова цензури, котра відчутно обмежувала свободи, таким чином спотворюючи авторський матеріал. Проте, Сергій Олександрович, за словами дослідника, завжди намагався віднайти компроміс у зносінах із цензурою [60]. Діяльність члена редколегії газети «ГД» В. Дурдуківського проаналізована в дослідженні С. Даниленка [42].

Отже, проведений аналіз історичних праць засвідчує те, що, незважаючи на значне зацікавлення наукової спільноти виданням «Громадська Думка» та велику кількість здійснених публікацій, немає комплексного та ґрунтовного дослідження, котре проливало б світло на проблему відображення соціально-політичних процесів на шпальтах газети. Тому, діяльність редколегії першого щоденного видання «ГД» потребує більш змістовного дослідження.

1.2. Характеристика джерел

Джерельна база дослідження складається із двох груп: архівних та опублікованих джерел, які ми поділили на такі тематичні блоки: законодавчі документи, матеріали преси та документи особового походження (мемуари, листування, спогади).

Першу групу складають документи, котрі містяться у архівних фондах та проливають світло на події першої російської революції. Першоджерелом дослідження є видання «ГД», котра позиціонувалася як перший щоденний політичний, економічний та літературний друкований орган. Він видавався протягом 1905–1906 рр. у Києві під редагуванням В. Леонтовича (вип. 2-104) та Ф. Матушевського (вип. 105-190). Всього було видруковано 190 номерів газети.

Всі числа газети зберігаються на інтернет-порталі цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [8-34].

Архівні документи є важливою групою джерел, що дозволяє ширше досягнути суспільно-політичні процеси, які проходили в період революції. Ця група джерел представлена кількома документами. Серед них – відозва Української демократичної партії до селян, котра мала назву «Чого нам треба домогатися?» [3]. У цьому документі закликають «широкі селянські маси» до боротьби проти самодержавного ладу, а саме – заміну його парламентською моделлю, домагання захисту прав свобод, незалежність церкви від держави, відповідальність чиновників за службу перед парламентом та судом тощо [3]. Про необхідність надання рівних прав та свобод кожному народові Росії йдеться у «Прибавлении» до 292-го числа газети «Полтавщина» [2]. В цьому ж документі міститься програма полтавської «громади» УДП, котра вимагає зміни державного устрою, автономії України та негайного вирішення селянського питання [2].

Подібна інформація міститься у «Завлении Украинской демократической партии съезду земских и городских деятелей в Москве 6-го июля 1905 года». У документі приведені переконливі аргументи щодо необхідності децентралізації державного управління та вміщено «платформу» УДП, в якій йдеться про необхідність для нормального функціонування думи відміни усіх заборон, зокрема – військового положення та цензури. Також акцентується увага на важливості зрівнянні в правах усіх народностей, що проживають на території Росії [1]. Зазначені видання репрезентували погляди українських лібералів, які згодом стали видавати в такому дусі газету «ГД».

Певною мірою поглибили джерельну базу роботи вже опубліковані документи та матеріали. Важливим історичним документом є твір головного ідеолога українського самостійницького руху М. Міхновського «Самостійна Україна» [18]. Ця праця стала програмним документом Революційної української партії та, безумовно, вплинула на формування світогляду

провідників українського руху на поч. ХХ ст.

Цінну інформацію містить доповідна записка, надіслана представниками української інтелігенції голові Кабінету Міністрів Росії у лютому 1905 р., яку опублікувала Т. Демченко. Цей документ цікавий тим, що в ньому висувалися вимоги української еліти до досягнення рівноправ'я української мови законним шляхом [6].

Про причини розпуску першої Державної думи дізнаємося із царського Маніфесту від 9 липня 1906 р. В ньому цар висловлює розчарування від роботи депутатів, котрі повинні були *«займатися будівництвом державного законодавства»*, а замість цього *«розпочали критикувати царські укази»*. Також повідомляється, що наступне скликання Державної думи відбудеться 20 лютого 1907 р. [5]. Зазначений документ відображає історичні умови, в яких відбувався друк газети «ГД».

Чи не найважливішими серед джерел особового походження є «Спогади» Є. Чикаленка, що були видані Українською вільною академією наук у США в 1950 р. Джерело проливає світло на життя українського діяча в період з 1861 по 1907 рр. У них міститься цінна інформація про період першої революції у Росії, зокрема роль Євгенія Харлампійовича в організації видання «ГД» [35].

Таким чином, проаналізовані історичні праці та джерела склали базу дослідження, яка є достатньою та різноманітною для неупередженого та об'єктивного розкриття досліджуваної проблеми. Проте, специфіка роботи полягає в безпосередньому опрацюванні першоджерела, визначенні його суспільно-політичного вектору та у комплексному співставленні цієї інформації із даними з інших видів джерел.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Україна напередодні першої російської революції залишалася пригніченою в політичному, соціально-економічному та духовному сенсі. Стан національної свідомості, культури та мови перебував на дуже низькому рівні. Діяли обтяжливі обмеження Емського указу 1876 р., накладені на українську мову: були заборонені публічні виступи українською мовою, друк книг, газет, текстів до нот тощо [71, с. 306-307].

Наприкінці XIX ст. загострилися відносини влади та преси. Тоді міністр внутрішніх справ П. Валуєв пропонує провести «цензурну реформу», котра відобразилася в «Временных правилах о печати и цензуре» [40, с. 32]. Саме цей час, за словами Ю. Кирієнка є початком нового періоду діяльності цензури в Російській імперії, коли впроваджувалась юридична відповідальність «за порушення приписів» для столичних та провінційних видань [52, с. 83].

Ситуація стала змінюватись на початку XX ст. Наприкінці 1904 р. учасники святкування ювілею письменника І. Нечуй-Левицького зібрали підписи під резолюцією про надання волі українському друкованому слову. У дні пам'яті Т. Шевченка у лютому 1905 р. була складена записка «Про потреби української школи». Обидва документи спрямували на розгляд уряду Російської імперії [58, с. 74].

У січні 1905 р. голова Комітету міністрів С. Вітте доручив низці міністерств і відомств, а також Київському і Харківському університетам переглянути законодавчі акти про заборону видань українською мовою, а в лютому завірив українських делегатів І. Шрага, В. Науменка, О. Косач і М. Дмитрієва, що обмеження будуть зняті у зв'язку з прийняттям нового закону про свободу друку [58, с. 74]. Незабаром на спільному засіданні міністерств та Імператорської академії наук і представників українських письменників академіки Ф. Корш і О. Шахматов виступили з доповідями, в яких підтримали українство в питанні скасування обмежень українського друкованого слова [61, с. 136]. У квітні 1905 р. члени Імператорської академії наук спрямували у

Комітет міністрів записку про відміну обмежень малоросійського друкованого слова, затверджену на загальних зборах академії [61, с. 137]. Водночас в українських губерніях імперії представники інтелігенції все наполегливіше вимагали скасування заборон на українське друковане слово.

Значний вплив на ліквідацію обмежень справила загальна ситуація в країні; революційний рух у 1905 р. спонукав царський уряд до певної реакції. Тому, 17 жовтня 1905 р. цар Микола II у своїй резиденції в м. Петергофі видав маніфест, що, зокрема, проголошував свободу друку [47, с.191]. Здавалося, з'явилися законодавчі підстави для реалізації волі друку. Проте, права та свободи стосовно вільного вибору жанрово-тематичного наповнення шпальт газет, ліквідації цензури, появи агітаційних публікацій та загострення соціально-політичних дискусій, котрі були надані маніфестом часто нівелювалися місцевими адміністраціями [73, с. 106].

24 листопада 1905 р. було затверджено «Временныя правила о печати», котрі розширили права цензури на газети, брошури та інші періодичні видання [41]. Посилювалася відповідальність за друк видання без підпису відповідального редактора та без зазначення адреси друкарні; за видання періодики без ліцензії. Номінальним покаранням за такі порушення був штраф у розмірі 300 рублів. Також нові положення встановлювали сувору заборону на заклики до пікетів, протестів чи інших «революційних безладів». Ці повноваження вже 15 грудня 1905 р. Міністерство внутрішніх справ делегувало місцевим адміністраціям. У циркулярі, котрий Міністерство надіслало до всіх губернаторств, вимагалось встановити контроль за діяльністю друкарень і в усіх випадках порушення правил *«негайно порушувати судові справи проти видавців»* [69, с. 69-70].

«Правила» визнавали існування української періодичної преси. З документа було зрозуміло, що державна цензура буде посилювати свій контроль за українськими виданнями. Проте, позитивним став той момент, що уряд визнавав українську періодику як явище. Тобто, з оприлюдненням цього документа можна говорити про легалізацію преси українською мовою [38,

с. 139].

У цей час інтелігенція, розуміючи про загрозу заборони на видавництво, почала робити спроби отримати дозвіл на видання українських часописів. Проте на перших порах ці спроби не увінчувалися успіхом. Адміністрації губернаторств не задовольняли прохання на видачу таких дозволів [47, с. 193].

Тоді, широку діяльність у галузі друкарства розгорнули політичні партії. Партійна преса в той час була одним із основних чинників українського національного руху. Періодична друківана продукція партійних організацій Наддніпрянщини була основним виразником українства в Російській імперії. Уряд з певним побоюванням ставився до появи українських політичних партій та їх друківаних органів, саме тому він намагався створити несприятливі умови для їхнього розвитку [37, с. 198]. У національних партійних виданнях проголошувалися політичні, соціально-економічні та культурно-духовні вимоги українців.

Після проголошення царем у 1905 р. «Височайшого маніфесту» стало можливим легально видавати періодику українською мовою. Першу спробу скористатися наданими свободами зробила Лубенська українська «Громада», котра розгорнула свою діяльність на Полтавщині. Вона стала видавати «Хлібороб» – першу в Наддніпрянській Україні національну газету українською мовою [47, с. 191-192]. Проте, вийшло лише 5 номерів газети тиражем 5000 примірників. Четвертий номер газети конфіскували, а після оприлюднення п'ятого, видання газети заборонили [50, с. 137].

З 24 грудня 1905 р. став виходити часопис «Рідний край» у Полтаві, котрий позиціонувався як політично-економічний і літературний тижневик. За своєю суттю газета відображала настрої та погляди поступової української інтелігенції. *«Виходимо на широкий світ, щоб укупі з народом боротися за кращу долю для всіх трудящих»* – йшлося в першій статті першого номеру газети [47, с. 193; 72, с. 116-117].

Українські інтелектуали в цей час набули виразної української позиції, все більше віддаляючись від «загальноросійської» чи «єдинонародної»

самоідентифікації. До відомих політичних діячів, котрі стали рушієм зазначеного процесу, слід віднести С. Єфремова, Б. Грінченка, В. Доманицького, А. Ніковського, П. Стебницького, Є. Чикаленка, М. Дмитрієва та ін. Саме вони через пресу, освіту, діяльність різноманітних клубів розпочали процес «залучення мас до політики» та розбудови національної ідеї, котра базувалася на усвідомлення української культурно-ідентичної приналежності [49, с. 28].

У своїх спогадах Є. Чикаленко зазначав про те, що в 1905 р. в колах української інтелігенції з'явилася надія на легалізацію української преси: *«З усіх куточків України нам писали про те, що обов'язково потрібно видавати щоденну газету і що тільки Київ може на це спромогтися»* [35, с.430-431]. Зважаючи на необхідність отримання дозволу на друк для легального видавання газети, Є. Чикаленко мусів подати заяву до губернатора, в якій він мав повідомити про власні наміри видавати в Києві з 1 січня 1906 р. газету «Громадське Слово» [41].

Проте Є. Чикаленко, за його ж словами, «завжди відзначався крайнім песимізмом» та доводив усім, що видання української газети повинні регламентувати спеціальні закони, котрі, за його ж словами мають оприлюднити згодом. Проте, Б. Грінченко переконував, що *«за конституцією потрібно лише подати заяву до губернатора»* [35, с. 432]. Цю процедуру виконали і 30 листопада 1905 р. Є. Чикаленко надіслав заяву до київського губернатора на видання газети «Громадське Слово» та журналу «Нове Життя». Водночас було оприлюднено програму газети. Проте, ознайомившись з текстом листа, цензура не надала дозволу на друк газети [47, с. 194].

Заяву на отримання дозволу на друк подав С. Єфремов. Однак, оскільки він також отримав відмову, то наступну спробу отримати дозвіл від губернатора зробив В. Леонтович, котрий подав заяву на друк газети «Громадська Думка». Також, на той випадок, якщо дозвіл на «Громадську Думку» відізвуть, а тираж конфіскують було прийнято рішення паралельно отримати т. зв. «запасовий дозвіл», який було видано Б. Грінченку на випуск газети «Рада». [47, с. 194]. Дозвіл на видання цих газет все ж було отримано, тоді українські діячі

проводили перші організаційні кроки щодо створення газети [64, с. 161].

Розпочалися практичні заходи з підготовки випуску газети. Є. Чикаленко став проводити наради, на яких обговорювалися організаційні моменти подальшої роботи [47, с. 196]. Врешті-решт зазначені питання були вирішені, а 31 грудня 1905 р. побачив світ перший номер газети «ГД», котра стала першою щоденною політичною, економічною та літературною газетою. Номінальним редактором газети був В. Леонтович [50, с. 133]. До редколегії першого випуску газети ввійшли Б. Грічненко, відомий лексикограф, літературознавець, один із організаторів «Просвіти» та УРП; Є. Чикаленко, активний політичний та громадський діяч, меценат, фундатор перших щоденних українських газети «ГД» та «Рада»; М. Грінченко, фольклорист, музикознавець, історик української музичної культури; М. Левицький, громадсько-політичний діяч, згодом – дипломат, член Центральної ради (1917–1919 рр.); В. Дурдуківський, мовознавець, педагог, з 1919 р. – член ВУАН. Редактором номеру був Ф. Матушевський – публіцист, громадський діяч, член ТУП та УСДРП, а відповідальним секретарем редакції – В. Козловський [39, с. 21]. Це були кращі сили українства Наддніпрянщини, які розпочали роботу.

Проте, редакційна колегія мала й втрати. Прикрий випадок трапився із її членом С. Єфремовим. Наприкінці грудня 1905 р. його звинуватили в розгортанні національно-політичної діяльності, арештували та ув'язнили до Лук'янівської в'язниці, де Сергій Олександрович провів майже рік [63].

Особливістю газети було те, що на першій шпальті містилася наступна інформація: *«Од редакції: читаючи нашу газету, потрібно вимовляти «Є» - як «йе», «и» - як «ы», «г» - як «кз»»* [32, с. 1]. Такі пояснення виявилися потрібними для передплатників і читачів, оскільки український правопис для них залишався багато у чому невідомим.

Як ми вже зазначали, перший номер газети було одразу ж конфісковано. Надалі на редакцію газети безупинно сипалися штрафи, конфіскації, відкладання терміну друку випусків [47, с. 197]. 16 серпня 1906 р. побачив світ останній 190-й номер газети «ГД». 18 серпня 1906 р. в редакції газети провели обшук, за

результатами якого було виявлено заборонену відозву членів першої Державної думи, котра була розпущена маніфестом Миколи II від 9 липня 1906 р. [5]. Зазначений трус був вчинений на основі помилкового твердження жандармів про те, що газета «ГД» є друкованим органом революційної політичної організації Української соціал-демократичної спілки [67, с. 237]. С. Єфремова, котрий в той час виконував обов'язки редактора, Ф. Матушевського та ще декількох співробітників заарештували. Після цього запроваджено заборону на видання газети [47, с. 197]. Під репресії потрапила низка передплатників газети. Зокрема, на квартирах багатьох із них було проведено поліцейські обшуки [39, с. 21].

Отже, газета «ГД» стала першим щоденним друкованим органом на Наддніпрянщині. Видання пройшло крізь низку обшуків, ревізій, заборон. Проте навіть ліквідація щоденника, котра сталася через збіг обставин та була, по-суті, неправомірною, не змогла зупинити той процес, котрий було запущено.

РОЗДІЛ 3. ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ НАПРЯМ ГАЗЕТИ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА»

3.1. Газета «Громадська думка» про суспільно-політичні події та вибори до Державної думи

Розкриваючи ідейно-політичний зміст газети, насамперед слід вказати на особистих політичних симпатіях та партійній приналежності організаторів видання. Як нам відомо, частина з них були безпартійними, проте, інша частина – Б. Грінченко, Є. Чикаленко, С. Єфремов, М. Левицький, І. Шраг, Є. Тимченко, Ф. Матушевський, які входили до постійної редколегії, належали до УДРП [68, с. 78].

УДРП була ліберальною партією, до складу якої ввійшла українська інтелектуальна еліта, котра відіграла важливу роль в націотворенні. Не зважаючи на те, що це була напівлегальна партія, яка в своїй діяльності керувалася традиціями українського національного руху, в політичному житті вона виступала за мирну, ненасильницьку трансформацію Росії в конституційну монархію. Про це неодноразово зазначалося на шпальтах газети «ГД». Окрім політичних справ діячі УДРП розгортали широку просвітницьку діяльність, прагнучи сприяти піднесенню національної свідомості українців, зокрема, займалися організацією «просвіт», перекладом книг, творенням національних видань тощо [49, с. 111].

Враховуючи вищезазначене, зрозуміло, що погляди редакційної колегії час від часу перегукувалися із програмними положеннями УДРП. У першому ж номері видання редакція оприлюднила програму газети. Зокрема, у ній йшлося про те, що головним прагненням видавців є прагнення до захисту політичних, культурних та економічних прав усіх народностей Росії [32, с. 1-2].

На сторінках цього ж випуску ми можемо простежити ліберальні погляди організаторів видання. У тих рядках, де йдеться про «політичне оновлення», за яким має йти «оновлення економічне та соціальне» чітко зацентровано увагу читача на тому, що воно має проходити виключно *«шляхом мирної боротьби»*, а ліквідація сучасного капіталістичного ладу *«не повинна коштувати нашому*

народу жодної краплі крові» [32, с. 2].

Уже з першого номера стала формуватися структура газети, хоча в подальшому її рубрики змінювалися. До постійних розділів увійшли: «З газет і журналів», «За кордоном», «По Росії», «По Україні», «У Києві», «Телеграми». Саме в цих колонках на шпальтах газети відображалися настрої суспільства, ставлення до владного режиму, думки з приводу суспільно-політичного життя [32, с. 3-4].

Але наповнення газети не обмежувалося лише цими рубриками, адже на шпальтах чи не кожного випуску часопису ми бачимо статті дещо іншого змісту. У цих дописах ми простежуємо ідейно-політичні погляди редакційної колегії на важливі події суспільно-політичного життя та ставлення організаторів газети до різних політичних сил.

Стосовно політичного ладу держави, газета обстоювала устрій конституційної монархії. Такі відомості містяться у двадцять п'ятому випуску «ГД». Тут розміщено інформативні статті стосовно поділу влади (*«Осібність властей»*). Обґрунтовується така позиція тим, що при конституційному устрою існує чітка структура повноважень влади – судова та виконавча (*«урядова»*) гілка відділена від законодавчої: *«Одні люди і установи видають закони, другі люди та другі установи ті закони виконують, треті – чинять суд»* [22, с. 2].

На шпальтах «щоденного органу» можна віднайти інформацію про ставлення до скликання Державної думи, що зазначалося у «Найвищому маніфесті» 17 жовтня 1905 р. Це проблема цікавила не лише широкі суспільні кола Російської імперії, а й «закордонну інтелігенцію», адже на Думу покладалися великі надії та сподівання – саме її діяльність мала якісно змінити становище імперії. [15, с. 1].

У четвертому номері «ГД» знаходимо публікацію «Листи з Звенигородщини», котра вміщена до рубрики «Що діється на селі». У ній повідомлялося, що в царському Маніфесті 17 жовтня *«порядки наші дотеперішні догори ногами перевернуто»*, бо, як вважає автор, вже більше не буде змоги звинувачувати чиновників і панів, котрі своїм безчинством

знущалися над селянами. Тепер відповідальність делегується на тих, кого народ вибере до Державної думи. Водночас у статті відчутні побоювання автора в тому, що *«вийде тепер як у тій приказці: бачили очі, що купували»* [15, с. 1].

На шпальтах газети піддавалася критиці виборча система, зокрема, акцентувалася увага на проблемах організації виборів до Державної думи. Зазначалося, зокрема, що складання списків виборців штучно гальмувалося земськими та міськими управами, котрі не виконували поставленні вищим державним керівництвом завдання у визначений термін [16, с. 1].

Стосовного того, як повинні бути проведені вибори до Державної думи неодноразово наголошувалося у номерах газети. На думку редакційної колегії Дума нормально функціонуватиме лише за умови проведення *«вселюдних, рівних та таємних»* виборів. Наголошувалося на неприпустимості будь-якого тиску на виборчий процес [14, с. 1].

Громадськість, натомість, продовжувала вірити *«урядовим повідомленням»*, котрі надходили до редакції та публікувалися на сторінках видання. У них уряд запевняв *«скликати Державну думу якомога швидше»* та *«докласти всіх зусиль до організації цього процесу»* [16, с. 1].

Проте, час йшов, напруження зростало з величезною силою, події розвивалися із нечуваною швидкістю, а уряд продовжував *«годувати громадян обіцянками»*. Робилися різні *«заяви»* про те, що *«уряд розуміє ту відповідальність, що падає на нього»*, проте прихильність народу до влади зменшувалася [16, с. 2]. Проте представників інтелігенції непокоїло те, що в умовах військового стану, котрий було введено в грудні 1905 р., та в умовах якого до функцій поліції делегувалися повноваження попереджати терористичні акти, революційні виступи населення, проводити обшуки житлових і нежитлових приміщень [43, с. 38]. З приводу цього, в газеті писали, що наразі немає свободи слова, друку, які є важливими умовами для проведення виборів. Також зазначалося, що під час *«воєнного стану»* та *«стану надзвичайної охорони»* нівелюється недоторканість особи, що дає місцевій владі право не лише не видавати дозволи на мирні зібрання, а й без суду *«закидати людей до*

тюрми та виставляти проти них солдат із кулеметами та рушницями» [16, с. 2].

Серйозній критиці піддавали судову систему Російської імперії, наголошували на підконтрольності судів виконавчій владі. У публікаціях зазначалось, що справедливість судових рішень може бути лише в випадку, коли *«ті, хто чинять суд»* не боятимуться нікого, *«окрім своєї совісті»* [16, с. 2].

На шпальтах «ГД» час від часу з'являлася колонка «З життя партій», у якій не лише оцінювалася їхня діяльність, а й здійснювалися заклики до об'єднань під час виборів.

Стосовно політичних поглядів газети – певною мірою відчувається співчуття організаторів видання до опозиційних партій, зокрема до представників «кадетського напрямку». Зокрема, зазначалося, що саме кадети прохали міністра внутрішніх справ Дурново про скасування заборони зібрань для усіх політичних партій [12, с. 3].

Про несприятливе становище опозиційних партій йшлося у публікації «Політичні партії і дума». У ній схарактеризовано репресії влади та висловлені побоювання щодо можливості ліквідації партії кадетів з боку «реакційного кабінету Вітте-Дурново». Також з тривогою описувалися погляди окремих представників Конституційно-демократичної партії (КДП) стосовно можливого бойкоту виборів, проте до рекомендацій або закликів не бойкотувати вибори редколегія не вдавалася [23, с. 1-2]. У повідомленні про функціонування у Петербурзі Українського клубу, інформувалося, що його члени не виключали можливості політичного союзу українських партій із конституційними демократами. Проте, клуб вважав своїм завданням *«детально розробити всі політичні питання, що торкаються України»* [23, с. 1-2].

Також повідомлялося про певні непорозуміння, що виникли в кадетських колах. Причиною цих суперечностей було негативне ставлення частини конституційних демократів до зрівняння жінок у правах із чоловіками. Такі ж настрої відчувалися стосовно порушення питання щодо надання національної автономії Польщі. Тут акцентується увага на тому, що одна з частин

конституційних демократів та партія «свободомыслящих» планують блокуватися та закликають до об'єднання на період проведення виборів з соціал-демократичною та соціал-революційною партіями [12, с. 3].

Окрема увага на шпальтах видання відводиться проблемі єврейства Російської імперії. У часи першої російської революції активну діяльність розгорнув Союз для досягнення рівноправ'я єврейського народу в Росії (СДРЄНР). На першому з'їзді було визначено вектор на спрямування боротьби проти т.зв. «державного антисемітизму», тобто, було вирішено домагатися від уряду скасувати усі діючі обмеження та зрівняння євреїв у правах із іншим населенням [56, с. 298-299]. В іншому числі зазначалося, що уряд часто не виконує те, про що обіцяє стосовно рівноправ'я євреїв [9, с. 1-2].

В одному з номерів щоденника схарактеризовано з'їзд СДРЄНР, зокрема, його резолюції щодо виборів до Державної думи. З'їзд визнав національним обов'язком Союзу обороняти права російських євреїв і рекомендував вступати в коаліцію з партіями, котрі є прихильниками демократичних виборів [8, с. 3].

Отже, на шпальтах газети «ГД» акцентувалася увага читачів на найголовніших подіях у житті держави. У публікаціях чітко простежувався демократизм видання та ставлення редколегії до тих чи інших подій. Видання цілісно відображало політичне життя Російської імперії напередодні виборів, закликаючи ліберально-демократичні політичні партії та спілки (УДРП, КДП, СДРЄНР та ін.) блокуватися задля добування своїх прав та організації справедливих виборів до Державної думи. Газета обстоювала думку, що лише за демократичних виборів можливо досягти прогресивних змін у державі.

3.2. Партійно-політичний та національно-культурний вектор видання. Український рух на сторінках «Громадської думки»

Після проголошення маніфесту 17 жовтня у Росії виникла низка партій, союзів оцінку діяльності яких можна віднайти на сторінках «ГД». Ці політичні сили сповідували різні принципи та мали відмінні погляди на державний лад та суспільно-політичне життя держави. Газета виділяла чотири «найбільш відмінних» групи. Перший – «консервативний» напрям, однією із найбільших

партій якого була «партія правого порядку». Вона хоч і називала себе «конституційною», проте у своїй програмі не містила жодних натяків на конституційний лад, а її організатори відстоювали старі порядки. Другу групу склав «Союз 17 октября» («октябристи»), котрі «за своїми політичними поглядами та правовим порядком стояли посередині між лівими і правими». Найбільші симпатії «ГД» викликали «конституційні демократи», які відстоювали необхідність політичних та економічних реформ у Росії. Останній, четвертий напрям складали соціалісти (т.зв. «соціал-демократи» та «соціал-революціонери»), радикалізм яких був чужий українському виданню.

Російські консервативно-монархічні політичні сили були предметом пильної уваги «ГД». У рубриці «З газет та журналів» характеризувалося найпопулярніше реакційно-антисемітське видання «Новое Время». Зазначалося, що «*устами свого «філософа» Меншікова*» воно називало опозиційну громадськість «*світською чернью*» і зазначало на тому, що міністри Віте та Дурново задіювали усі можливі важелі для придушення руху опозиціонерів [10, с. 3].

У контексті «єврейського питання» «ГД» повідомляла, що такі газети, як «Киевлянин», «Московские Ведомости», «Новое Время» за кошти, що виділяються з державної казни «*намагаються затуманити народ*», адже ці видання поширювали інформацію про те, що «*все бідування в Росії – від жидів, поляків, армян, грузин... та інших чужородців*». Редакція газети негативно оцінювала подібні публікації та вважала таку позицію неприпустимою [25, с. 2].

Однією з найбільш консервативних партій із яскраво вираженими шовіністичними поглядами був «Союз русского народа» (СРН), котрий заснували 8 листопада 1905 р. Діячі «союзу» з неприязню сприйняли Маніфест. Представники партії запевняли в тому, що «*...маніфест жодної сили та ніякого значення не має*». Також вони зазивали до боротьби за необмежену владу царя, тобто, були прихильниками абсолютної монархії [55].

У повідомленні Ф. Матушевського «В суді», котре розміщено на шпальтах «ГД», містилася інформація про опосередковану причетність членів СРН до

судового процесу щодо єврейського погрому у Смілі [36, с. 34-35].

Вкрай негативно оцінювалася діяльність «чорносотенців». Повідомлялося про їхню причетність до погромів у Житомирі, Смілі, Гомелі та в інших містах. Зазначалося, що вони вдавалися до розповсюдження книжок та брошур антисемітистського змісту, в яких *«окрім безсоромної брехні та лайки нічого немає»*. Серед цих брошур називалися «Русский жид», «Горит Россия», «Тайная речь великого Раввина», «Правда о евреях» тощо [25, с. 2].

У 1906 р. розгорнула свою діяльність Партія правого порядку (ППП). Представники цієї партії обстоювали ідеї конституційно-демократичного устрою та проголошували вимоги перебудови Росії по федеративному типу [4]. За поширення таких поглядів у Кременчуці провели обшук редакції видання партії, skonфіскували всі примірники та заборонили друкування газети [22, с. 3].

Не оминула газета діяльність російської правої ліберальної партії «Союз 17 октябрю» («октябристів»), котра домагалася зміни самодержавства з його бюрократичним апаратом конституційно-монархічним устроєм [49, с. 2]. Характеризуючи діяльність «союзу», «ГД» вказувала на те, що попри структуровану та змістовну політичну програму, *«члени «союзу» не мають спільного економічного інтересу»*. Висловлювалася думка, що саме на фоні конфліктів інтересів виникатимуть суперечки між октябристами. В цьому, на думку редакційної колегії, й полягає слабкість «союзу» [31, с. 2].

Віднайшла своє місце на сторінках видання інформація про КДП, яка займала міцні позиції в Росії на початку ХХ ст. У програмі кадетів значна увага приділялася обстоюванню прав громадян, їх рівноправ'ю, недоторканості майна тощо [70, с. 38-39].

Із газети ми черпаємо інформацію про діяльність КДП на теренах Російської імперії та України. Зокрема, містяться відомості про те, що *«...у Петербурзі надруковано в українському перекладі «Програму конституційно-демократичної партії, виробленої установчим з'їздом партії»*. Повідомлялося, що програма містить сім розділів, у яких описано основні права громадян, державний лад, суд, економіку та проблеми освіти [26, с. 4]. У колонці

«У Києві» інформувалося про щотижневі зібрання комітету КДП «Народна Свобода» [22, с. 3].

Газета щиро співпереживала тим подіям, котрі впливали на становище кадетів, намагаючись висвітлити найважливіші моменти політичної діяльності партії. У публікаціях простежується симпатія до переконань конституційних демократів. Редакція «ГД» на шпальтах видання висловлювала солідарність із ними, підтримуючи протести проти насильства, цензури, обмеження рівноправ'я громадян [11, с. 2].

Акцентувалася увага на несправедливих репресіях стосовно кадетів. Повідомлялося, що під час одного з засідань уряду діяльністю КДП обурювалися лише граф Вітте, міністр внутрішніх справ Дурново та міністр справедливості Акімов. Інші міністри вважали неправомірними утиски та гоніння проти конституційних демократів [28, с. 2].

Спостерігається негативна оцінка видання стосовно дій соціалістичних сил. Серед останніх виділялася Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП), котра складалася з двох фракцій – більшовиків і меншовиків. Інформація стосовно їхньої діяльності представлена переважно «сухим» фактологічним матеріалом.

Із «ГД» ми поінформовані про те, що в російських соціал-демократів кардинально різнилися погляди стосовно *«відносин щодо Державної думи»*. Більшовики вважали, що вибори до думи потрібно використовувати лише з метою партійної пропаганди, проте в саму ж Думу йти не потрібно. Більше того, пропонувалося всіляко перешкоджати її скликанню [13, с. 3]. Натомість, меншовики наполягали на тому, що соціал-демократичне вчення забороняє чинити будь-які «терористичні дії», які можуть налякати народні маси. Більше того, представники меншовиків наполягали на тому, що внаслідок таких дій суспільство почне симпатизувати ліберально-буржуазним партіям [13, с. 3].

Пізніше, газета оповідає про розпад у Партії соціалістів-революціонерів (ПСР). Повідомлялося, що в газеті «Жизнь и Свобода» надруковано звістку про те, що петербурзький комітет цієї партії розпадається і з неї вийшли видатні

члени, між іншим, відомі письменники Пешехонов і Мякотін. Акцентовано увагу на тому, що вони «відмовилися від терору» та висловили протест проти вбивств поодиноких урядовців [29, с. 3]. Відомо, що згодом виникла права неонародницька народно-соціалістична партія.

Умови діяльності українських партій були вкрай несприятливими: друковані органи та видання заборонялися, в квартирах та осередках проводилися обшуки, діячі зазнавали репресій через підконтрольні суди. «ГД» в рубриці «З українського життя» та «По Україні» інформувала суспільство про те, що діється в українському політичному житті [8-34, с. 3-4].

Попри це, український рух у Російській імперії набув значного розмаху. У Петербурзі широку діяльність розгорнув Український політичний клуб (УПК), який, окрім просвітницької діяльності, займався політичними справами. Метою діяльності клубу стало «вирішення найголовнішої проблеми для України» – питання про автономію в складі Росії. Саме задля цього діячі клубу вважали обов'язком взяти участь у виборах до Державної думи. Величезне зацікавлення викликала діяльність УПК в Україні, де *«прохали заслати»* статут клубу, а також його політичну програму. Натомість з Петербургу до України надходили прохання надсилати *«всілякі українські часописи»* [33, с. 1-2].

Видання інформувало, що *«...Український політичний клуб є блоком українських партій, в тім його сила і будучність»*. Окрім політичних справ, клуб займався і культурницькою діяльністю, зокрема, розробляв план заходів стосовно святкування роковин Т.Г. Шевченка [23, с. 1-2].

«ГД» значну увагу приділяла культурно-освітнім справам. Газета інформувала про позитивні тенденції у справі українізації освіти. Так, професор М. Грушевський повідомляв загал про те, що рада Одеського університету видала постанову про заснування кількох кафедр з українознавства. Зокрема, зазначалося про плани створення кафедр з української історії, літератури та природознавства. Михайло Сергійович висловлював надії, на те що приклад Одеси *«внаслідують»* інші університети, *«що стоять на українській землі»* [34, с. 1].

Гідне місце в газеті відводилося висвітленню діяльності товариства «Просвіта». У п'ятдесят другому номері щоденника розміщено проект статуту товариства у Кам'янці-Подільському. У ньому йшлося про те, що товариство має на меті будити національну самосвідомість і підіймати національну культуру серед українців Поділля, а поза Кам'янцем організовуються місцеві автономні відділи товариства. Але, як вважали діячі «Просвіти», для того, щоб розгорнути широку діяльність товариства, потрібно дочекатися *«більш сприятливих умов»* [27, с. 5].

Переїмалася редакція «ГД» і церковними справами. На сторінках газети неодноразово друкували інформацію про те, що народ пам'ятає ті часи, коли було оприлюднено «Височайшу резолюцію» священного синоду про скликання церковного собору. Саме тоді у народу з'явилася надія на реформи в церкві. Редколегія наголошувала на тому, що необхідно відокремити церкву від держави, *«звільнивши її від кайданів бюрократизму»* [17, с. 2; 21, с. 2].

У одному з випусків видання повідомляється про створення православним духовенством на Поділлі органу задля оборони української народної мови. У цій статті йшлося про те, що священники вважали основним завданням видання Євангелія українською мовою, яке дасть змогу спілкуватися з народом його рідною мовою [21, с. 2]. «ГД» неодноразово висловлювалася за видання на території України перекладу Біблії рідною мовою [30, с. 2].

Отже, на сторінках газети «ГД» знайшло відображення суспільно-політичне життя Російської імперії, негативно оцінювалися прояви державного антисемітизму, критикувалися програми російських шовіністів. Поряд із тим, редакційна колегія помітно симпатизує українським політичним партіям, конституційним демократам та щиро співчуває подіям, пов'язаним із розгортанням українського національного руху.

ВИСНОВКИ

Розв'язання поставлених у науковій роботі завдань в контексті досягнення мети дослідження дозволяє сформулювати узагальнюючі висновки.

З'ясовано, що газета «ГД» виникла на хвилі загальноукраїнського піднесення, яке було зумовлене суспільно-політичною кризою в Російській імперії на поч. ХХ ст. Незначні поступки царського уряду, зокрема в сфері цензури, котрі мали б стати «стримуючим фактором», позитивно відобразилися у заснуванні перших легальних україномовних друкованих видань в період першої російської революції. Маніфест від 17 жовтня 1905 р. проголосив свободу друку, котра відкрила можливість створення українських національних друкованих органів. Створення часопису «ГД», як першої української щоденної газети, стало закономірним наслідком соціально-політичних і культурних процесів, які відбувалися в українських губерніях Російської імперії у 1905–1907 рр.

З'ясовано, що вже з перших чисел видання кристалізувалася його структура. Використовуючи системний підхід до розгляду документів, ми розглядаємо газету як частину великої системи соціальної комунікації. Характеризуючи архітектуру видання, відзначили постійні рубрики, які в ній містилися – «З газет та журналів», «По Росії», «По Україні», «З життя партій», «У Києві», «Телеграми» та «Дописи». Зазначена будова уможлиблювала відбиття найважливіших суспільно-політичних подій у житті суспільства.

Схарактеризовано ідейно-політичні погляди членів редакційного колективу газети. З'ясовано, що Є. Чикаленко, Б. Грінченко, М. Левицький, Ф. Матушевський, С. Єфремов і деякі ін. представники постійної редколегії належали до УДРП. Тому при висвітленні подій і явищ соціально-політичного життя українських губерній Російської імперії вони притримувалися ліберально-демократичної ідеології, притаманної для цієї партії. Газета закликала до мирної політичної боротьби за ліквідацію самодержавного ладу.

«ГД» відігравала важливу роль у формуванні серед своєї аудиторії ліберально-демократичного світогляду. Чільне місце на сторінках часопису

займали т.зв. «програмні статті». У них редакційний колектив характеризував процес підготовки та виборів до Державної думи, діяльність політичних партій, висловлюючи власну позицію стосовно різних подій із політичного, соціально-економічного та духовного життя Російської імперії. Редакція намагалася донести до широких суспільних кіл демократичне бачення стосовно виборів до першої Державної думи, реформ у церкві, репресій проти опозиційних партій, діяльності СДРЄНР тощо.

«ГД» визначалася серед інших громадсько-політичних газет яскраво вираженою українською позицією. Редколегія симпатизувала діяльності українського політичного клубу в Петербурзі, розгортанні діяльності «Просвіти», зокрема в Кам'янці-Подільському, українізації церковного життя.

Таким чином, газета «ГД» у період першої російської революції мала значний вплив не лише на українські елітарні кола, а й на широкі верстви українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Неопубліковані джерела

1.1. Центральний Державний історичний архів України (м. Київ)

Ф. 275 Київське охоронне відділення, м. Київ.

Оп.1.

1. Спр. 1109. Копия с «Заявления Украинской демократической партии съезду земских и городских деятелей в Москве 6-го июля 1905 года и Учредительному собранию» и «Платформа Украинской демократической партии». 6 арк.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ.

Оп. 856.

2. Спр. 185. От Полтавской «Громады» Украинской Демократической Партии.

27 ноября 1905 г. 3 арк.

1.2. Государственный архив Российской Федерации (г. Москва)

Ф. 1741 Коллекция нелегальных изданий, отложившихся в полицейских и судебных органах дореволюционной России.

Оп. 2.

3. Д. 5589. «Чого нам треба домагатися?» (лист до селян). 1905 р. 23 л.

2. Опубліковані джерела

2.1. Документи і матеріали законодавчого та нормативного характеру

4. Воззвание партии Правового порядка // Национальный вопрос в программных документах политических партий, организаций и движений России. Начало XX в.: Документы и материалы. Томск, 1998. С. 38 - 39.

URL: <http://www.illuminats.ru/component/content/article/28--xvii-xx/1528-the-manifesto-of-the-party-law-and-order>.

5. Высочайший манифест о роспуске Государственной Думы и о времени созыва таковой в новом составе (9 июля 1906 г.) // «Русский Вѣстникъ». Санкт-Петербург: Типо-литографія Т-ва «Свѣтъ», 1906. URL: http://www.russportal.ru/index.php?id=russia.manifest1906_07_09_01.
6. Докладная записка // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. Чернігів, 2012. № 5/6. С. 84-90.

2.2. Збірники документів і матеріалів

7. Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова. 2-е изд. стер. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. 464 с.

2.3. Періодичні видання та публіцистика

8. В суді. Смілянський погром // Громадська Думка. 21 лютого 1906 р. № 40. С. 3.
9. Граф Вітте і єврейське питання // Громадська Думка. 28 лютого 1906 р. № 47. С. 1-2.
10. З газет та журналів // Громадська Думка. 3 лютого 1906 р. № 22. С. 3.
11. Із життя партій // Громадська Думка. 2 березня 1906 р. №49. С. 2.
12. Із життя партій // Громадська Думка. 24 січня 1906 р. №20. С. 3.
13. Із життя партій // Громадська Думка. 5 лютого 1906 р. №24. С. 3.
14. Київ, 25-го січня // Громадська Думка. 25 січня 1906 р. №21. С. 1.
15. Київ, 4-го січня // Громадська Думка. 4 січня 1906 р. №4. С. 1.
16. Київ, 5-го січня // Громадська Думка. 5 січня 1906 р. №5. С. 2.
17. Кілька слів з приводу скликання собору церковного // Громадська Думка. 4 лютого 1906 р. №23. С. 2.
18. Міхновський М. І. Самостійна Україна. Львів, 1900. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1900.mihNevskiy.php>.
19. Національна програма українців-подолян // Громадська Думка. 6 січня 1906 р. №6. С. 3.
20. Національна програма українців-подолян // Громадська Думка. 8 січня

1906 р. №7. С. 3.

21. Орган подільського духовенства в обороні народної української мови // Громадська Думка. 4 березня 1906 р. №51. С. 2.

22. Осібність властей // Громадська Думка. 6 лютого 1906 р. №25. С. 2.

23. Політичні партії і дума // Громадська Думка. 24 лютого 1906 р. №43. С. 1-2.

24. Польсько-шляхетські чорні сотні в Галичині // Громадська Думка. 25 січня 1906 р. №21. С. 1.

25. Про чорносотенні писання // Громадська Думка. 14 березня 1906 р. №59. С. 2.

26. Програма конституційно-демократичної партії по-українськи // Громадська Думка. 5 березня 1906 р. №52. С. 4.

27. Проект Статуту Подільського товариства «Просвіта» // Громадська Думка. 5 березня 1906 р. №52. С. 5.

28. Рада міністрів і конституційно-демократична партія // Громадська Думка. 8 березня 1906 р. №54. С. 2.

29. Розпад в партії соціалістів-революціонерів // Громадська Думка. 7 березня 1906 р. №53. С. 3.

30. Святе Письмо Старого й Нового Завіту українською мовою // Громадська Думка. 21 лютого 1906 р. №40. С. 2.

31. Союз 17 октября // Громадська Думка. 28 лютого 1906 р. №47. С. 2.

32. Справдилося! Давно сподіваний час настав... // Громадська Думка. 31 грудня 1905 р. №1. С. 1-2.

33. Український політичний клуб у Петербурзі // Громадська Думка. 24 січня 1906 р. №20. С. 1-2.

34. Українські кафедри // Громадська Думка. 6 лютого. №23. С. 1.

2.4. Документи особового походження

35. Чикаленко Є. Х. Спогади (1861–1907 рр.). Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1955 р. 504 с.

3. Монографії, статті та рецензії

36. Андрійчук М. Газети "Громадська думка" та "Рада" про єврейське питання

// Вісник Книжкової палати. Київ, 2010. № 4. С. 34-38.

37. Березовський О. М. Друковані періодичні органи українських партій Наддніпрянщини 1905-1914 рр. у вітчизняній історіографії // Сумська старовина. Суми, 2009. № XXVIII–XXIX. С. 198-205.

38. Буканов Г. М. Ліберальна думка в Україні початку XX століття // Музейний вісник. Запоріжжя: Запорізький обласний краєзнавчий музей, 2008. №8, 196 с.

39. Бурдега Т. Відродження української преси у Наддніпрянській Україні (1905–1907) // Теле- та радіожурналістика: [збірник наукових праць]. Л.: ЛНУ, 2012. Вип. 11. С. 16-27.

40. Горев Б. Победоносцев и цензура // Лит. наследство / Отв. ред. П.И.Лебедев-Полянский. Москва: Жур.-Газ. объединение. Т. 22/24. С. 497.

41. Грінченко Б. Д. Тяжким шляхом. Про українську пресу. Київ, 1906. URL: <https://zbruc.eu/node/57787>.

42. Даниленко С. Громадська діяльність Володимира Дурдуківського (кінець XIX – початок XX ст.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль, 2013. Вип. 11. С. 169-175.

43. Дегтярьов С. І. Революційні події 1905–1907 рр.: прояв протесту чи злочинності (на матеріалах Сумщини) // Актуальні питання історії та культурології: матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів. Суми : СумДУ, 2006. С.37-47.

44. Дорошенко В. Українство в Росії. Новійші часи. З портретами. Відень: Союз визволення України, 1916: 115 с.

45. Єфремов С. Вне закона: К истории цензуры в России // Літературно-критичні статті. Київ, 1993. С. 14-48.

46. Єфремов С. З громадського життя на Україні. Київ: Вік, 1909. 77 с.

47. Животко А. Історія української преси / Упорядн., авт. іст. – біогр. нариса та приміт. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.

48. Заводовський А. А. Українське питання у дзеркалі преси вітчизняної

соціал-демократії (кінець XIX – початок XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2008. 152 с.

49. Іваницька С. Г. Проблеми формування модерної української нації в інтелектуальній спадщині українських радикал-демократів на початку XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. XX. Запоріжжя, 2006. С. 106-112.

50. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси 1816–1916 рр. // Укр. наук. інс-т. книгозн. Харків: Державне видавництво України. 1930. 288 с.

51. Ігнатієнко В. Українська преса 1905–1907 рр. // Життя й революція. Київ, 1925. №11. С. 34-39.

52. Кирієнко О. Ю. Загальна та військова цензура в Російській імперії (XVIII – початок XX ст.) // Український історичний журнал. Київ, 2010. № 4. С. 83-98.

53. Кобинець А. В. Громадсько-політичне життя – чільна тема щоденника „Громадська думка” (1905–1906) // Наукові записки. Київ: Інститут журналістики, 2001. Т. 21. С. 93-97.

54. Колесник В. Ф., Могильний Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку XX століття: Монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 244 с.

55. Крупський І. В. Російська революція 1905 р.: передумови виникнення, її вплив на становлення української преси // Наукові записки Інституту журналістики: науковий збірник / за ред. В. В. Різуна. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1620>.

56. Магась В. О. Діяльність Союзу для досягнення повноправності єврейського народу в роки Першої російської революції в Україні // Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М.М. Шитюк. Випуск VII. Том II. Миколаїв: Типографія Шамрай, 2018. 377 с.

57. Меша В. Г. Українське національне відродження 1905–1914 рр. (історіографія проблеми). Донецьк: АТ «Видавництво «Донеччина», 2004. 157 с.

58. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX

века). Монография. Москва: Институт славяноведения РАН, 2003. 288 с.

59. Міллер О. Емський указ // Україна Модерна. Львів, 2000. №4-5. URL: http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um4-5/Statti/1-MILLER%20Oleksij.htm#_edn1.

60. Могильний Л. П. Сергій Єфремов та імперська цензура (1900–1917 рр.) // Гілея: науковий вісник. Київ, 2014. Вип. 83. С. 71-75.

61. Нариси з історії українського національного руху: колективна монографія / відп. ред. В. Г. Сарбей. Київ: Інститут історії України НАНУ, 1994. 190 с.,

62. Омелянчук И. В. Черносотенное движение в Российской империи (1901–1914): монография. Київ: МАУП, 2007. 744 с.

63. Павленко Ю. Сергій Єфремов (1876 — 1939): історик української літератури, письменник // 100 найвідоміших українців. Київ: Автограф, 2003. URL: <https://web.archive.org/web/20120513230732/http://ebk.net.ua/Book/biographies/100nu/part4/efremov.html>.

64. Старовойтенко І. В. Євген Чикаленко та його спадщина в українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні: 36. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 18. С. 151-163.

65. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 382 с.

66. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський у роки російської революції 1905–1907 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького Державного Університету. Запоріжжя, 2003. Випуск XVI. С. 86-105.

67. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка на початку XX ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

68. Чмир С. Г. Українська демократично-радикальна партія: організаційний устрій, чисельність, соціальний склад (1905–1908 роки) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя:

ЗЮІ, 1999. Вип. VI. С. 76-89.

69. Шингарева Н. В. Временные правила о печати 1905–1906 гг. И роль министерства внутренних дел в их реализации // Вестник Московского университета МВД России. Москва, 2014. № 12. С. 68-70.

70. Щербін Л. В. Щербін А. В. Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1918 рр.): монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 248 с.

3.1. Автореферати дисертацій і дисертації

71. Зикун Н. І. Сатирична публіцистика Наддніпрянщини в інформаційному просторі України: становлення, розвиток, жанрово-тематичні форми: дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. наук із соц. комунікацій: спец.: 27.00.04. «Теорія та історія журналістики». Львів, 2016. 482 с.

72. Кучернюк І. В. Часопис "Рідний край" в суспільно-політичному та культурному житті України (1905-1916 рр.): дис. ... на здобуття наук. Ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01. «Історія України». Київ, 2016. 180 с.

73. Подобна Є. В. Контент періодичних видань Полтавської губернії (1838-1917 рр.): дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. Комунікацій 27.00.04. Київ: нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики, 2017. 185 с.